

บทที่ 1

บทนำ

1.1 ที่มาและความสำคัญของปัญหา

ศิลปกรรมเป็นมรดกทางวัฒนธรรม เป็นตัวสะท้อนความนึกคิดของคนในแต่ละสังคม ศิลปกรรมโบราณจึงถูกจัดให้เป็นสิ่งแวดล้อมประเภทหนึ่งที่มีมนุษย์ในอดีตได้พยายามสร้างสรรค์ขึ้นและได้ตกทอดเป็นมรดกสืบมาถึงคนรุ่นปัจจุบัน เป็นสิ่งซึ่งแสดงถึงความรุ่งโรจน์แห่งอารยธรรมที่สืบทอดความมีชีวิตจากอดีตมาจนปัจจุบัน หลักฐานทางด้านศิลปกรรมและวัฒนธรรมทั้งเป็นถาวรวัตถุ เป็นสิ่งปลูกสร้าง อาคาร สถานที่ หรือแม้มีได้มีสิ่งปลูกสร้างหลงเหลืออยู่ แต่มีเพียงร่องรอยหลักฐานทางโบราณคดีที่ปรากฏให้เห็น หรือบริเวณอาณาเขตที่มีความสำคัญทางประวัติศาสตร์ย่อมนับเนื่องเข้าเป็นสิ่งแวดล้อมที่มีมนุษย์สร้างขึ้นและมีคุณค่าควรแก่การอนุรักษ์ไว้ (สำนักงานคณะกรรมการสิ่งแวดล้อมแห่งชาติ, 2521)

ประเทศไทยมีมรดกทางศิลปวัฒนธรรมมากมายมหาศาล สืบทอดต่อเนื่องมา สิ่งที่เป็นตัวบ่งบอกถึงอารยธรรมส่วนใหญ่ก็คือผลงานทางด้านศิลปกรรม อันเป็นผลงานที่บรรพชนได้อุทิศทั้งความคิด ทั้งเวลา ทั้งแรงงานด้วยความวิริยะและพากเพียร เอกลักษณะของศิลปกรรมความหลากหลายที่ปรากฏคือหลักฐานชนิดหนึ่งที่บ่งบอกถึงความต่อเนื่องของมนุษย์ในแต่ละยุคสมัย ความสำคัญและคุณค่าของศิลปกรรมมิได้อยู่ที่การตีราคาของมูลค่าแต่อย่างใด แต่อยู่ที่คุณค่าทางจิตใจ เพราะเป็นสิ่งซึ่งสร้างขึ้นเพื่อการดำรงชีวิตอย่างมีคุณภาพ (สำนักงานนโยบายและแผนสิ่งแวดล้อม, 2541) สิ่งซึ่งแสดงถึงอารยธรรมเหล่านั้นส่วนใหญ่เป็นผลงานทางด้านศิลปกรรม ความรุ่งเรืองของศิลปกรรมในอดีตที่ปรากฏอยู่ทั่วภูมิภาคของประเทศนั้นมักอยู่ในวัดและเมืองโบราณต่าง ๆ สถานที่เหล่านี้จึงเป็นศูนย์รวมแหล่งให้ความรู้เกี่ยวกับความเป็นมาของชาติพันธุ์และการดำรงชีวิตของคนในสมัยโบราณ หลักฐานทางประวัติศาสตร์ที่ปรากฏ เป็นผลงานที่เกิดจากภูมิปัญญาในท้องถิ่นของบรรพบุรุษที่ถ่ายทอดเป็นมรดกสืบต่อกันมาแสดงถึงการใช้ความคิด เวลา แรงงาน ความวิริยะ อุตสาหะ ผสมผสานกับความเชื่อถือศรัทธาในสถาบันพระมหากษัตริย์ ความเชื่อในศาสนา และลัทธิต่าง ๆ เช่น ศาสนาฮินดู ศาสนาพราหมณ์ และศาสนาพุทธศาสนา รวมทั้งอิทธิพลของศิลปวัฒนธรรมของคนในสมัยโบราณ ในการบรรจงประดิษฐ์ศิลปกรรม งานศิลปกรรมที่พบในดินแดนที่เป็นแหล่งรวมชนเผ่าและชาติพันธุ์ต่าง ๆ ที่มีความสัมพันธ์กันเหล่านี้ เป็นหลักฐานที่บ่งบอกถึงการตั้งถิ่นฐาน อันต่อเนื่องกันมาโดยลำดับ

สำหรับในภาคเหนือของประเทศไทย ปรากฏร่องรอยหลักฐานทางโบราณคดีที่แสดงให้เห็นถึงการอยู่อาศัยของมนุษย์มาเป็นเวลาช้านาน โดยเฉพาะบริเวณลุ่มแม่น้ำปิงตอนบน โดยเฉพาะเชียงใหม่ เป็นเมืองประวัติศาสตร์ที่มีความสำคัญที่สุดในภาคเหนือตอนบนของไทย จากตำนานและพงศาวดาร กล่าวไว้อย่างสอดคล้องว่า บรรพชนในอดีตของชาวเชียงใหม่ ได้สร้างสรรค์สถาปัตยกรรม ศิลปกรรม ตลอดจนขนบธรรมเนียมประเพณีอันดีงาม และเป็นเอกลักษณ์เฉพาะตัว โดยเฉพาะอย่างยิ่งในรูปแบบที่เกี่ยวข้องกับพุทธศาสนา (กองโบราณคดี ,2538) ซึ่งสถาบันพัฒนาการท่องเที่ยวเพื่ออนุรักษ์สิ่งแวดล้อม มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ (2545) ได้กล่าวว่า จังหวัดเชียงใหม่เป็นเมืองที่มีความสำคัญในด้านประวัติศาสตร์ มีพระอารามและวัดที่สำคัญ จึงเป็นเมืองมรดกเพชรน้ำเอกของจิตรกรรม ประติมากรรมและสถาปัตยกรรมที่ควรแก่การอนุรักษ์และชื่นชมอย่างยิ่ง สิ่งเหล่านี้ล้วนสะท้อนให้เห็นถึงอารยธรรมและประวัติศาสตร์ ที่สืบทอดเป็นมรดกทางวัฒนธรรมมานับพันปี แต่กาลเวลาผ่านมาการเผชิญหน้ากับความเปลี่ยนแปลงอย่างรวดเร็วในยุคของการพัฒนาประเทศ ความกดดันทางเศรษฐกิจ และสังคม ตลอดจนมลภาวะแวดล้อมที่เกิดขึ้น ล้วนเป็นปัจจัยที่ส่งผลทั้งทางตรงและทางอ้อมต่อสิ่งแวดล้อมศิลปกรรม เช่น การบุกรุกพื้นที่ การสร้างสาธารณูปโภคและสาธารณูปการ การก่อสร้างที่อยู่อาศัย การรื้อถอนและการปลูกสร้างขึ้นมาใหม่ การตัดป่าโฆษณา การจัดภูมิทัศน์ (Landscape) ที่ไม่เหมาะสมตามกระแสวัฒนธรรมแบบใหม่ที่เข้ามา ซึ่งสอดคล้องกับ อัญญาภรณ์ โปราณานนท์ (2547) ที่กล่าวว่า วัดเป็นสถานที่ที่มีคุณค่าต่อชุมชนในหลาย ๆ ด้าน สมควรอย่างยิ่งที่จะต้องได้รับการอนุรักษ์และพัฒนาอย่างเหมาะสม แต่สภาพปัจจุบันที่มีการขยายตัวและพัฒนาเศรษฐกิจของเมือง กลับปรากฏว่าสภาพแวดล้อมของวัดจำนวนมากกำลังเสื่อมคุณค่าลงเรื่อย ๆ ทั้งนี้เนื่องจาก ขาดการดูแลรักษา การรื้อทำลาย อาคารสิ่งก่อสร้างอยู่ในตำแหน่งที่ไม่เหมาะสม สภาพแวดล้อมในบริเวณข้างเคียงวัด การใช้พื้นที่บริเวณข้างเคียงวัด หากมีความสกปรก อาคารสิ่งก่อสร้างชำรุด มีกองขยะอยู่ริยาราด มีป้ายโฆษณาบังมุมมองที่สวยงามของวัด ก็มีส่วนทำลายความสวยงามและคุณค่าของวัดลงด้วย ผลเสียที่เกิดขึ้นจากการที่สภาพแวดล้อมของวัดเสื่อมคุณค่าลง ดังที่ได้กล่าวแล้วนี้ นอกจากจะเป็นการสูญเสียมรดกทางวัฒนธรรม สูญเสียหลักฐานทางประวัติศาสตร์ โบราณคดี ศิลปสถาปัตยกรรม และวัฒนธรรมแล้ว ยังทำให้ประชาชนในท้องถิ่นขาดความภาคภูมิใจในคุณค่าของมรดกทางวัฒนธรรมของชุมชน ลดความศรัทธาในศาสนา และยังทำให้เสียรายได้จากการท่องเที่ยว เพราะปัจจุบันวัดเป็นวัดอุทิศอุทิศสาธุกรรมท่องเที่ยวอย่างหนึ่ง จึงเป็นความจำเป็นอย่างเร่งด่วนที่จะต้องระดมความคิดเห็นจากนักวิชาการจากหลายสาขา เพื่อร่วมกันหาแนวทางแก้ไขปัญหาที่เกิดขึ้นกับสภาพแวดล้อมของวัด และเพื่อป้องกันไม่ให้เกิดปัญหาขึ้นแก่วัด การแก้ไขและป้องกันปัญหาสภาพแวดล้อมที่เกิดขึ้นภายในวัดสามารถดำเนินการได้อย่างเหมาะสม และทันเวลา จำเป็น

ต้องแก้ไขปัญหามีผลกระทบต่อภาพพจน์ของวัดก่อน นั่นคือ การแก้ปัญหาทางด้านกายภาพ เพราะสภาพแวดล้อมทางกายภาพเป็นสิ่งแรกที่ทำให้เกิดผลกระทบต่อความรู้สึก ความศรัทธา และการให้คุณค่าของมนุษย์ อีกทั้งศิลปกรรมยังเป็นมรดกทางวัฒนธรรมของชาติที่ประชาชนทุกคนมีหน้าที่รับผิดชอบในการอนุรักษ์อย่างเสมอกัน สิ่งแวดล้อมศิลปกรรมเป็นสิ่งส่งเสริมและรักษาคุณค่า ตลอดจนคุณภาพของศิลปกรรมให้ดำรงอยู่ และมีความหมายยิ่งขึ้น (สำนักงานนโยบายและแผนสิ่งแวดล้อม, 2541)

ในการศึกษาครั้งนี้จึงได้เลือกวัดเจดีย์หลวงวรวิหาร อำเภอเมือง จังหวัดเชียงใหม่ ซึ่งเป็นวัดหนึ่งที่มีความสำคัญของเมืองเชียงใหม่ มีประวัติศาสตร์ความเป็นมาอันยาวนานควบคู่กับเมืองเชียงใหม่ มีแหล่งศิลปกรรมประเภทโบราณสถานอันเก่าแก่และสำคัญอันทรงคุณค่าแก่การอนุรักษ์เป็นมรดกทางวัฒนธรรม อีกทั้งยังเป็นแหล่งท่องเที่ยวที่สำคัญของเมืองเชียงใหม่ โดยเฉพาะในเรื่องของการท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์ และจากการที่เป็นวัดสำคัญและอยู่ในพื้นที่กำแพงเมืองชั้นในจึงทำให้วัดมีการเจริญเติบโต และเปลี่ยนแปลงอย่างรวดเร็วเพื่อรองรับการท่องเที่ยวตามนโยบายของรัฐ เกิดการปรับปรุงเปลี่ยนแปลงสภาพวัด และบูรณะปฏิสังขรณ์โบราณสถาน วัดเจดีย์หลวงมีความสำคัญและทรงคุณค่าทางประวัติศาสตร์อย่างยิ่ง รวมไปถึงเป็นวัดที่ได้รับการเอาใจใส่ บูรณะปฏิสังขรณ์จากภคินีมาทุกสมัยตั้งแต่สมัยราชวงศ์มังราย จนถึงราชวงศ์กาวีละ ถึงปัจจุบัน

จากความสำคัญดังกล่าวในการจัดการสิ่งแวดล้อมศิลปกรรมวัดเจดีย์หลวง จึงจำเป็นอย่างยิ่งที่ก่อนที่จะทำการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมศิลปกรรมใด ๆ ก็ตาม จะต้องมีการดำเนินการที่เหมาะสมและรวมถึงการจัดการสภาพแวดล้อมให้กับตัวศิลปกรรมด้วยอยู่ตลอดเวลา โดยจะต้องดำเนินการกับตัวศิลปกรรมโดยตรงและสิ่งแวดล้อมรอบ ๆ ตัวศิลปกรรม ตั้งแต่การดูแลรักษาความสะอาด การจัดประโยชน์ใช้สอย การปลูกสร้างต่อเติม ปรับปรุงตัดแปลงข้างเคียง รวมไปถึงตัวศิลปกรรมโดยตรง ซึ่งเป็นการจัดการสิ่งแวดล้อมที่มีความเชื่อมโยงกับตัวโบราณสถานในระดับหนึ่ง การจัดการหรือการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมศิลปกรรมของวัด ต้องคำนึงถึงลักษณะเฉพาะของสิ่งแวดล้อมศิลปกรรมแต่ละชนิด ซึ่งจะมีปัจจัยที่เกี่ยวข้องแตกต่างกันออกไป แม้กระทั่งสิ่งแวดล้อมศิลปกรรมชนิดเดียวกัน แต่ตั้งอยู่ในพื้นที่ที่แตกต่างกัน การจัดการจึงต้องคำนึงถึงปัจจัยเฉพาะแต่ละพื้นที่ด้วย ไม่ว่าจะเป็นปัจจัยที่เกี่ยวข้องกับสิ่งแวดล้อมศิลปกรรม หรือปัจจัยที่เกี่ยวข้องทางด้านเศรษฐกิจ สังคม ของมนุษย์ก็ตาม การจัดการสิ่งแวดล้อมศิลปกรรมจึงเป็นเรื่องที่ละเอียดอ่อนไม่มีกฎเกณฑ์ที่ตายตัว แต่จะเป็นการประยุกต์ใช้ให้สอดคล้องเหมาะสมกับท้องถิ่นเพื่อให้เกิดความยั่งยืนของวัฒนธรรมสืบไป

ดังนั้น ผู้ศึกษาจึงมีความสนใจที่จะศึกษาว่า ทางวัดเจดีย์หลวงวรวิหารมีการดูแลจัดการสิ่งแวดล้อมศิลปกรรมภายในวัดอย่างไร มีปัจจัยใดบ้างที่ส่งผลต่อการจัดการสิ่งแวดล้อมศิลปกรรมของวัด บุคคลภายในวัดมีความรู้ความเข้าใจ มีการรับรู้ และมีความตระหนักต่อการจัดการสิ่งแวดล้อมศิลปกรรมของวัดมากน้อยเพียงใด และนักวิชาการ ภาคเอกชน หน่วยงานรัฐมีความคิดเห็นอย่างไรต่อการจัดการสิ่งแวดล้อมศิลปกรรมของวัดเจดีย์หลวงวรวิหาร แนวทางและมาตรการในการจัดการควรเป็นอย่างไรถึงจะเหมาะสมสอดคล้องกับศิลปกรรมของวัดและความต้องการของท้องถิ่นให้มากที่สุด ทั้งนี้เพื่อนำผลที่ได้จากการศึกษามาเสนอแนวทางและมาตรการที่เหมาะสมในการจัดการสิ่งแวดล้อมวัดเจดีย์หลวงวรวิหารและพัฒนาตามความต้องการของชุมชนซึ่งจะเป็นประโยชน์และจะนำไปสู่การอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมศิลปกรรมล้านนาให้แก่วัดต่าง ๆ ในจังหวัดเชียงใหม่ต่อไป

1.2 วัตถุประสงค์ของการศึกษา

1.2.1 เพื่อศึกษาการจัดการสิ่งแวดล้อมศิลปกรรมและปัจจัยที่ส่งผลต่อการจัดการสิ่งแวดล้อมศิลปกรรมของวัดเจดีย์หลวงวรวิหาร อำเภอเมืองเชียงใหม่ จังหวัดเชียงใหม่

1.2.2 เพื่อศึกษาความรู้ความเข้าใจ การรับรู้ และความตระหนักของบุคคลภายในวัดที่มีต่อการจัดการสิ่งแวดล้อมศิลปกรรมของวัดเจดีย์หลวงวรวิหาร อำเภอเมืองเชียงใหม่ จังหวัดเชียงใหม่

1.2.3 เพื่อศึกษาความคิดเห็นของนักวิชาการ ภาคเอกชน และเจ้าหน้าที่หน่วยงานของรัฐ ต่อการจัดการสิ่งแวดล้อมศิลปกรรมของวัดเจดีย์หลวงวรวิหาร อำเภอเมืองเชียงใหม่ จังหวัดเชียงใหม่

1.3 สมมติฐานในการศึกษา

ความรู้ความเข้าใจ การรับรู้ และความตระหนัก กฎหมายนโยบายที่เกี่ยวข้อง การมีส่วนร่วมของท้องถิ่นมีความสัมพันธ์กับการจัดการสิ่งแวดล้อมศิลปกรรมของวัดเจดีย์หลวงวรวิหาร อำเภอเมืองเชียงใหม่ จังหวัดเชียงใหม่

1.4 ขอบเขตในการศึกษา

1.4.1 ขอบเขตด้านพื้นที่

การศึกษาครั้งนี้ได้จำกัดขอบเขตพื้นที่ คือวัดเจดีย์หลวงวรวิหาร อำเภอเมืองเชียงใหม่ จังหวัดเชียงใหม่ ที่มีแหล่งศิลปกรรมท้องถิ่นอันงดงาม อันประกอบด้วย โบราณสถาน โบราณวัตถุ ที่สำคัญและล้ำค่าของเมืองเชียงใหม่ที่ควรค่าแก่การอนุรักษ์ตั้งอยู่ ซึ่งผู้ศึกษาเลือกก็เพราะว่า

- เป็นวัดพระอารามหลวงชั้นตรี ชนิดวรวิหาร เป็นศาสนสถานที่สำคัญรวมถึงเป็นแหล่งท่องเที่ยวที่สำคัญของเมืองเชียงใหม่
- มีโบราณสถาน โบราณวัตถุ อันควรค่าทางประวัติศาสตร์ โบราณคดี ได้แก่ พระเจดีย์หลวง พระวิหาร เสาอินทขิล พระเจ้าฝางแสนห้า เป็นต้น

1.4.2 ขอบเขตด้านเนื้อหา

เนื้อหาในการศึกษาครั้งนี้ได้ศึกษาเกี่ยวกับเรื่องต่างๆ ดังนี้

- 1) ศึกษาบริบทโดยทั่วไปของวัด ประกอบด้วย ประวัติความเป็นมาของวัด ลักษณะทางกายภาพ ประชากร การศึกษา การปกครอง ประเพณี สถาปัตยกรรมที่สำคัญของวัด
- 2) ศึกษาการจัดการสิ่งแวดล้อมศิลปกรรมของวัดเจดีย์หลวง ในด้านการจัดการโบราณสถาน การใช้พื้นที่ อาคารข้างเคียง และสาธารณูปโภคสาธารณูปการ
- 3) ศึกษาปัจจัยที่ส่งผลต่อการจัดการสิ่งแวดล้อมศิลปกรรมของวัดเจดีย์หลวง ประกอบด้วย ปัจจัยภายใน ประกอบด้วย ความรู้ความเข้าใจ การรับรู้ ความตระหนัก และปัจจัยภายนอก ประกอบด้วย นโยบายของรัฐที่เกี่ยวข้อง การมีส่วนร่วมของผู้ที่เกี่ยวข้อง
- 4) ศึกษาความรู้ความเข้าใจ การรับรู้ และความตระหนักของกลุ่มบุคคลภายในวัดเกี่ยวกับการจัดการสิ่งแวดล้อมศิลปกรรมของวัด
- 5) ศึกษาความคิดเห็นของนักวิชาการ ภาคเอกชน และหน่วยงานของรัฐ เกี่ยวกับการจัดการสิ่งแวดล้อมศิลปกรรมของวัดเจดีย์หลวงวรวิหาร เพื่อเสนอแนะแนวทางมาตรการในการจัดการสิ่งแวดล้อมศิลปกรรมของวัดที่เหมาะสม

1.4.3 ขอบเขตด้านประชากร

ในการศึกษาครั้งนี้ ได้กำหนดประชากรเป็น 2 กลุ่ม คือ

- 1) กลุ่มประชากรภายในพื้นที่ศึกษาที่เกี่ยวข้องกับวัดโดยตรง ประกอบด้วย พระสงฆ์ กรรมการวัด ผู้ประกอบการที่เช่าพื้นที่วัด ครูจากโรงเรียนเมตตาศึกษา นักศึกษาและอาจารย์จากมหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย วิทยาเขตล้านนา

2) กลุ่มประชากรภายนอกพื้นที่ศึกษา ประกอบด้วย นักวิชาการ องค์กรเอกชน และหน่วยงานของรัฐที่เกี่ยวข้อง ดังนี้

2.1) หน่วยงานของรัฐ โดยเลือกผู้ที่มีความรู้และเกี่ยวข้องกับการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมศิลปกรรม ประกอบด้วย เจ้าหน้าที่จากหน่วยอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมศิลปกรรมท้องถิ่นจังหวัดเชียงใหม่ เจ้าหน้าที่สำนักงานศิลปากรที่ 8 จังหวัดเชียงใหม่ และเจ้าหน้าที่ฝ่ายส่งเสริมศาสนา ศิลปะและวัฒนธรรมจังหวัดเชียงใหม่

2.2) นักวิชาการ โดยเลือกจากสถาบันการศึกษาในจังหวัดเชียงใหม่ที่มีความรู้ในด้านสิ่งแวดล้อมศิลปกรรมของวัด ประกอบด้วย อาจารย์จากมหาวิทยาลัยเชียงใหม่ (คณะวิจิตรศิลป์ คณะมนุษยศาสตร์ คณะศึกษาศาสตร์)

2.3) องค์กรเอกชน โดยเลือกจากองค์กรที่เกี่ยวข้องกับการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมศิลปกรรมของเชียงใหม่ ประกอบด้วย กลุ่มอนุรักษ์วัฒนธรรมเชียงใหม่ กลุ่มสืบสานภูมิปัญญาล้านนา มูลนิธิสถาบันพัฒนาเมือง

1.4 นิยามศัพท์เฉพาะ

สิ่งแวดล้อมศิลปกรรม หมายถึง ตัวศิลปกรรมที่เป็นโบราณสถาน ได้แก่ พระเจดีย์ หลวง พระวิหาร รวมถึงสภาพแวดล้อมที่เกี่ยวข้อง หรือองค์ประกอบทางกายภาพต่าง ๆ ที่อยู่ล้อมรอบตัวโบราณสถานนั้น ได้แก่ พื้นที่โล่งว่าง อาคารข้างเคียง สาธารณูปโภคสาธารณูปการ ในอาณาเขตวัดเจดีย์หลวงวรวิหาร อำเภอเมือง จังหวัดเชียงใหม่

การจัดการสิ่งแวดล้อมศิลปกรรม หมายถึง การดำเนินการเพื่อจัดการให้สิ่งแวดล้อมศิลปกรรมอยู่ในสภาพที่ดี ก่อให้เกิดบรรยากาศที่เหมาะสมและปลอดภัยต่อตัวศิลปกรรม โดยอาจจะมีการควบคุมดูแลรักษา การฟื้นฟูบูรณะ การสงวนไว้ การแบ่งเขตหรือการใช้พื้นที่บริเวณล้อมรอบโบราณสถานให้มีความเหมาะสม รวมถึงบริเวณที่โล่งว่าง อาคารข้างเคียง สาธารณูปโภค สาธารณูปการ เพื่อตอบสนองความต้องการของวัดในด้านการใช้สอย ใช้เป็นสถานที่จัดกิจกรรม เป็นแหล่งท่องเที่ยว เป็นแหล่งศึกษาหาความรู้

ปัจจัย หมายถึง องค์ประกอบที่ส่งผลต่อการจัดการสิ่งแวดล้อมศิลปกรรมของวัดเจดีย์หลวงวรวิหาร อำเภอเมืองเชียงใหม่ จังหวัดเชียงใหม่ ประกอบด้วย ปัจจัยภายใน คือ ความรู้ ความเข้าใจ การรับรู้ ความตระหนัก ปัจจัยภายนอก คือ กฎหมายและนโยบายที่เกี่ยวข้อง การมีส่วนร่วมของหน่วยงานของรัฐ องค์กรเอกชน ประชาชน

แนวทาง และมาตรการ หมายถึง ขั้นตอนและกระบวนการในการจัดการสิ่งแวดล้อมศิลปกรรมของวัด โดยอาจปรากฏในรูปแบบของแผนงาน หรือแนวคิดเพื่อกำหนดแนวทางในการจัดการของวัดผสมผสานกับการจัดการสิ่งแวดล้อมศิลปกรรมสากล ให้ได้วิธีการที่เหมาะสมต่อการจัดการสิ่งแวดล้อมศิลปกรรมของวัด

ลิขสิทธิ์มหาวิทยาลัยเชียงใหม่
Copyright© by Chiang Mai University
All rights reserved